

Hákon Jensson

Fornleifaskráning vegna deiliskipulags á Ytri-Varðgjá í Eyjafjarðarsveit vegna íbúðabyggðar.

Búnaðarsamband Eyjafjarðar

Rannsóknarskýrslur 2023/5

Forsíðumynd: Ytri-Varðgjá, mynd tekinn í norð-vestur.

©Hákon Jensson
Búnaðarsamband Eyjafjarðar,
Akureyri 2023/5

EFNISYFIRLIT

INNGANGUR.....	1
TILGANGUR FORNLEIFASKRÁNINGAR.....	1
AÐFERÐIR.....	3
FORNLEIFASKRÁ.....	3
SAMANTEKT.....	7
HEIMILDASKRÁ.....	8

1. Inngangur

Skýrsluhöfundur var beðinn um að annast fornleifaskráningu vegna deiliskipulags á Ytri-Varðgjá í Eyjafjarðarsveit. Afmarkað svæði er um 16,2 ha og er fyrir ofan Veigastaðaveg. Það afmarkast af landamerkjum Austurhlíðar í norður og Syðri-Varðgjár í suður og nær í kringum 300 m upp í Vaðlaheiði. Áformað er að byggja um 35 íbúðarhús á svæðinu. Svæðið er að mestu í gömlum tünnum en einnig eru melar sem að hluta til eru grónir trjáþyrpingum.¹ Áður hafði farið fram fornleifaskráning á svæðinu árið 1994 en sú skráning þarfnaðist uppfærslu miðað við núverandi skráningarstaðla. Vettvangsathugun fór fram í lok september 2023.

2. Tilgangur fornleifaskráningar

Megin markmið fornleifaskráningar er að tryggja varðveislu menningararfsins ásamt því að gera bæði sveitarfélögum og Minjastofnun kleift að móta stefnu í minjavörslu.² Til þess að fyrirbyggja að minjar verði fyrir skemmdum við framkvæmdir þá voru sett lög ákvæði að skráning á menningarminjum eigi sér stað áður en gengið sé frá deiliskipulagi eða aðalskipulagi. Jafnframt að sá kostnaður sem hlýst af við skráninguna skuli leggjast á þann sem ber ábyrgð á skipulagsgerðinni í samræmi við skipulagslögin.³

Í lögum um menningarminjar frá árinu 2012 í I. kafla, 3. grein er ítarleg upptalning á menningarminjum en samkvæmt þeim eru: „Fornminjar samkvæmt lögum þessum eru annars vegar forngripir og hins vegar fornleifar.

Forngríp eru lausamunir 100 ára og eldri sem menn hafa notað eða mannaverk eru á og fundist hafa í eða á jörðu eða jökli, í vatni eða sjó. Skip og bátar frá því fyrir 1950 teljast til forngripa. Til forngripa teljast einnig leifar af líkómum manna og hræjum dýra sem finnast í fornleifum, svo sem fornum haugum, dysjum og leiðum.

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhusa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi,

¹ Ómar Ívarsson, 2023.

² Heimasíða Minjastofnunnar.

³ Heimasíða Minjastofnunnar.

- slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
 - f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
 - g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
 - h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
 - i. skipsflök eða hlutar þeirra.
 - j. Fornminjar njóta friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands.”⁴

Varðandi verndun á fornleifum þá er því lýst nokkuð ítarlega í VI. Kafla, 21. grein að: „Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.”⁵

Þar sem fornleifar eru til staðar þá er ágætt að skoða svo VI. kafla, 22 grein í lögum um menningarminjar en þar er skýrt tekið fram að: „Fornleifum sem eru friðlýstar skal fylgja 100 metra friðhelgað svæði út frá ystu sýnilegu mörkum þeirra og umhverfis nema kveðið sé á um annað. Hvers konar röskun, byggingarframkvæmdir eða aðrar framkvæmdir á friðhelguðu svæði umhverfis friðlýstar fornleifar eru óheimilar án leyfis Minjastofnunar Íslands. Friðhelgað svæði umhverfis aðrar fornleifar, sem ekki eru friðlýstar en njóta friðunar, skal vera 15 metrar nema annað sé ákveðið.”⁶

Þrátt fyrir að í fornleifaskráningunni finnist engar fornleifar þá er þó mikilvægt að hafa í huga VI. kafla, grein 24 í lögum um menningarminjar að: „Finnist fornminjar sem áður voru ókunnar, t.d. undir yfirborði jarðar, sjávar, vatns eða í jökli, skal skýra Minjastofnun Íslands frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn. Ef fornminjar sem áður voru ókunnar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd án tafar. Skal Minjastofnun Íslands láta framkvæma vettvangskönnun umsvifalaust svo skera megi úr um eðli og umfang fundarins. Stofnuninni er skylt að ákveða svo fljótt sem auðið er hvort verki megi fram halda og með hvaða skilmálum. Óheimilt er að halda framkvæmdum áfram nema með skriflegu leyfi Minjastofnunar Íslands.”⁷

Frá árinu 2013 hefur Minjastofnun verið með staðlaða skráningu fyrir fornleifar. Tilgangurinn með því var sá að samræma gögn og hafa ákveðna kröfu um lágmarksgæði skráningar. Þar af leiðandi ættu framkvæmdaaðilar og skráningaraðilar að hafa nokkuð góðar upplýsingar um

⁴ Heimasíða Alþingis.

⁵ Heimasíða Alþingis.

⁶ Heimasíða Alþingis.

⁷ Heimasíða Alþingis.

kröfur Minjastofnunar til fornleifaskráningar til þess að hún geti tekið byggt sínar stjórnsýsluákvæðanir á.⁸

2. Aðferðir

Við skráningu fornleifa á staðnum var notast við skráningarstaðla Minjastofnunnar Íslands. Í undirbúningsvinnu og úrvinnslu var notast við ýmis konar heimildir og gögn, til dæmis loftmyndir frá Loftmyndum ehf. á map.is, örnefnaskrár og niðurrhalsgögn frá Landmælingum Íslands. Upplýsingar úr fornleifaskráningunni frá 1994 ásamt upplýsingum hjá heimafólki. Þegar búið var að fara yfir allar þessar upplýsingar var svo vettvangsvinna þar sem gengið var skipulega um svæðið. Kortavinna var unnin í Microstation v8i með loftmynd frá Loftmyndum ehf. frá 2020.

3. Fornleifaskrá

Fornleifanúmer: 3130-01

Hnit: A544393.7 N575163.6 ISN93

Hlutverk: Bæjarstæði

Tegund: Heimild

Líklegt þykir að gamla bæjarstæðið á túnakortinu sé það sama og núverandi,⁹ þar stendur steinsteypt íbúðarhús sem var byggt árið 1931.¹⁰ Ekki sjást neinar leifar á staðnum af eldri mannvirkjum.

Fornleifanúmer: 3130-02

Hnit: A544424.0 N575187.8 ISN93

Hlutverk: Útihús

Tegund: Heimild

Samkvæmt túnakorti þá var útihús fast austan við núverandi útihús á staðnum. Engin ummerki sjást á staðnum.

Fornleifanúmer: 3130-03

Hnit: A544421.4 N575157.2 ISN93

Hlutverk: Útihús

Tegund: Heimild

Samkvæmt túnakorti þá var útihús fast suð-vestan við bragga á staðnum, þar er nú malarplan. Engin ummerki sjást á staðnum.

Fornleifanúmer: 3130-04

Hnit: A544377.2 N575175.6 ISN93

Hlutverk: Matjurtagarður

Tegund: Heimild

Á túnakortinu var kálgarður þar sem nú er aðkeyrsla norð-vestan við íbúðarhúsið á Ytri-Varðgjá. Engin ummerki eru á staðnum.

⁸ Heimasíða Minjastofnunnar.

⁹ Orri og Adolf, 1994, bls. 74-76.

¹⁰ Ármann, Eggert og Sveinn, MCMLXXIII, bls. 408

Fornleifanúmer: 3130-05

Hnit: A544471.8 N575114.5 ISN93

Hlutverk: Matjurtagarður

Tegund: Heimild

Á túnakortinu var annar kálgarður í kringum 80 m suð-austur af íbúarhúsinu á Ytri-Varðgjá, þar er nú ræktað tún og engin ummerki á staðnum.

Fornleifanúmer: 3130-06

Hnit: A544471.8 N575054.0 ISN93

Hlutverk: Óþekkt

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá Varðgjár og Austurhlíðar segir: „Hóll einn milli Varðgjárbæja hét Litla-Varðgjá. Engar sagnir lifa um ábyli þar, en líkur benda til þess, að svo hafi verið.“¹¹ Staðurinn hefur verið merktur í örnefnasjá¹² í kringum 90 m norður af húsinu sem stendur á lóðinni Brekkulæk. Hluti af staðnum er í ræktuðu túni og hluti í órækt skammt frá landamerkjum Syðri- og Ytri-Varðgjár engin ummerki um mannvirki eru á staðnum.

Fornleifanúmer: 3130-07

Hnit: A544475.1 N575333.4 ISN93

Hlutverk: Útihús

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá Varðgjár og Austurhlíðar segir: „Norðan við bæjarhúsin á Ytri-Varðgjá heitir túnskák Beinrófa, og þar ofan við hét áður Kofaholt.“¹³ Ekki var búið að merkja þetta örnefni í örnefnasjá Landmælinga Íslands¹⁴ og ekki kannaðist heimildarmaður við örnefnið.¹⁵ Örnefnið er því staðsett gróflega miðað við lýsingu í örnefnaskrá norðan við bæjarhúsin upp í brekkunni. Þar eru nú tún og einnig órækt en ekki er vitað um neinar tóftir þar.

Fornleifanúmer: 3130-08

Hnit: A544428.4 N575276.7 ISN93

Hlutverk: Hesthús

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá Varðgjár og Austurhlíðar segir: „Uppi á túni, utarlega, er Hesthúsvöllur.“¹⁶ Ekki var búið að staðsetja þetta örnefni í örnefnasjá Landmælinga Íslands¹⁷ og heimildarmaður kannaðist heldur ekki við þetta örnefni.¹⁸ Það er því staðsett eftir lýsingu í örnefnaskrá uppi og utarlega á túni, þar er nú ræktað tún og engin ummerki um mannvirki.

Fornleifanúmer: 3130-09

Hnit: A544600.6 N575073.7 ISN93

Hlutverk: Túngarður

Tegund: Garðlag

Í kringum 20 m norð-austan við íbúðarhúsið á Syðri-Varðgjá er um 10 m langt garðlag sem liggur austur-vestur. Garðlagið er í girðingarstæði sem eru landmerki milli Syðri- og Ytri-Varðgjár. Á hluta er garðlagið mjög umfangsmikið hæst í suður en fjarar svo út í endunum til austurs og vesturs. Samkvæmt heimildarmanni þá var það hlaðið sem nokkurs konar skjól við kartöflugarð sunnan við það.¹⁹ Annað garðlag virðist svo tengjast þessu sem liggur um 10 m

¹¹ Örnefnaskrá Varðgjár og Austurhlíðar, bls. 5.

¹² Landmælingar Íslands – Örnefnasjá

¹³ Örnefnaskrá Varðgjár og Austurhlíðar, bls. 5.

¹⁴ Landmælingar Íslands – Örnefnasjá

¹⁵ Sveinn Egilsson, munnleg heimild.

¹⁶ Örnefnaskrá Varðgjár og Austurhlíðar, bls. 5.

¹⁷ Landmælingar Íslands – Örnefnasjá

¹⁸ Sveinn Egilsson, munnleg heimild.

¹⁹ Sveinn Egilsson, munnleg heimild.

suður að læk. Á loftmynd sunnan við lækinn er svo hægt að sjá að garðlagið nær eitthvað lengra suður. Garðlögin voru frá 0,2-0,6 m á hæð og breidd 0,3-1,8 m.

Mynd 1. Garðlag sem tengist öðru garðlagi í norður, mynd er tekinn í norður.

- Deiliskipulagssvæði
- Fornleifar
- Heimildir um fornleifar af túnakorti
- Heimildir um fornleifar

nafn:	YTRI-VARÐGJÁ	teikn. 23.10.2023 hj	Skýringar: Fornleifar og heimildir um fornleifar innan deiliskipulags á Ytri-Varðgjá.	 BÚNAÐARSAMBAND EYJAFJARÐAR Óseyri 2, 603 Akureyri, s: 460 4477, netf: bugardur@bugardur.is
	EYJAFJARÐARSVEIT	mælikv. 1:3000 í A4		

4. Samantekt

Aðeins fundust leifar af einum minjastað innan eða nærri deiliskipulagssvæðinu en heimildir fundust um átta minjastaði til viðbótar. Stór hluti af afmörkuðu svæði var í ræktuðum túnum en einnig í og við bæjarstæðið þar sem elstu byggingarnar eru steinsteyptar frá 1931 og því ekki miklar líkur á að eitthvað sé eftir af eldri bygginum á svæðinu. Hluti af svæðinu var þó í óræktuðu landi en ekki fundust neinar minjar þar né heimildir um að svo hafi verið.

Mikilvægt er þó að hafa í huga að þrátt fyrir að lítið hafi fundist á vettvangi er alltaf sá möguleiki fyrir hendi að minjar finnist þegar framkvæmdir hefjast. Verður þá að tilkynna fundinn til Minjastofnunnar sem tekur ákvörðun um framhaldið.

Akureyri, 07. Nóvember 2023.
Hákon Jensson

5. Heimildaskrá

Ármann Dalmansson, Eggert Davíðsson og Sveinn Jónsson (ritnefnd). (MCMLXXIII). Byggðir Eyjafjarðar II. Bindi. Akureyri: Búnaðarsamband Eyjafjarðar.

Heimasíða Alþingis. Lög um menningarminjar. Sótt af <http://www.althingi.is/altext/stjt/2012.080.html>. Skoðað 16.02.2019.

Heimasíða Minjastofnunnar. Skráning fornleifa. Minjastofnun Íslands. (2013). Sótt af <http://www.minjastofnun.is/minjar/skraning-fornleifa/>. Skoðað 16.02.2019

Heimasíða Minjastofnunnar. Skráningarstaðlar fornleifa. Minjastofnun Íslands. (2013). Sótt af <http://www.minjastofnun.is/minjar/skraning-fornleifa/skraningarstadlar/>. Skoðað 16.02.2019

Landmælingar Íslands – Örnefnasjá. Sótt af <https://ornefnasja.lmi.is/mapview/?application=ornefnasja>. Skoðað 03.11.2023

Orri Vésteinsson og Adolf Friðriksson. (1994). Fornleifaskráning í Eyjafirði I: Fornleifar í Eyjafjarðarsveit norðan Hrafnagils og Þverár. Minjasafnið á Akureyri.

Ómar Ívarsson. (2023). Eyjafjarðarsveit, Ytri-Varðgjá – deiliskipulag vegna íbúðarbyggðar (í vinnslu).

Örnefnaskrá:

Jóhannes Óli Sæmundsson. Örnefni í Öngulsstaðahreppi, Varðgjá og Austurhlíð.

Heimildarmaður:

Sveinn Egilsson, 1958, Brekkulæk, Eyjafjarðarsveit.